

Катеринчук Катерина*д.ю.н., доц.**Державний університет «Житомирська політехніка»*
<https://orcid.org/0000-0002-6700-2831>**Леган Ірина***д.ю.н., доц.**Державний університет «Житомирська політехніка»***Правові засади запобігання катуванням: національний та міжнародний рівні**

Анотація. У статті досліджено глобальну проблематику сьогодення, що пов'язана з реалізацією та захистом прав та свобод людини і громадянина в Україні. Авторами було проведено комплексний аналіз національного законодавства та міжнародних договорів, що здійснюють вплив на процес реалізації прав людини. Встановлено, що обраний Україною євроінтеграційний шлях та прагнення щодо реалізації сприяння нашої держави у світовому та європейському співтовариствах, потребує гармонізації національного законодавства відповідно до положень нормативно-правових актів міжнародного рівня.

У статті визначено, що актуального значення в нинішніх умовах набуває тематика щодо попередження та запобігання катуванням, а також іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим людську гідність видам поведінки і покарання. Крім того, у межах дослідження було акцентовано увагу на нормативно-правових актах, спираючись на які відповідні державні органи, організації, установи, громадські формування повинні здійснювати свою діяльність щодо попередження цих протиправних діянь. В Україні проблема забезпечення прав і свобод людини у теперішніх умовах набуває особливого значення, адже інститут обмеження прав та свобод людини, з моменту воєнного вторгнення РФ, займає чільне місце серед інших правових інститутів. Охарактеризовано та проаналізовано приклади судової практики Європейського суду з прав людини у сфері захисту від застосування катувань.

Авторами було доведено, що право заборони катувань, нелюдського або такого, що принижує її гідність, поведінки або покарання є базовим міжнародним стандартом та визнано злочином всією цивілізованою міжнародною спільнотою. У статті проаналізовано міжнародно-правові інструменти, положення Конституції України та внутрішньодержавного законодавства на предмет їхньої відповідності міжнародним договорам у даному аспекті.

Ключові слова: катування; права людини; законодавство України; попередження; запобігання.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями. «Починаючи з 24 лютого 2022 року, Інститут релігійної свободи (далі – ІРС) зафіксував щонайменше двадцять фактів незаконного позбавлення волі релігійних діячів України різних конфесій, до якого вдавалися російські військові на тимчасово окупованих ними українських територіях. Водночас, як засвідчили ІРС постраждалі, такі свавільні арешти й ув'язнення релігійних діячів у багатьох випадках супроводжувалися умисним заподіянням сильних страждань, катуванням, спробами звалтування і реальними погрозами: вбивством, нелюдськими умовами утримання, погрозами розправою над членами сім'ї тощо» [1]. Крім того, згідно з доповіддю Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні, поданої відповідно до параграфа 11 (f) резолюції 49/1 Ради з прав людини щодо ситуації у сфері прав людини в Україні, що склалася через російську агресію [2], представленої 18 жовтня 2022 року Генеральним Секретарем ООН, незаконне позбавлення волі часто передувало стратам, сексуальному насильству, катуванням та жорсткому поведінку. Комісія задокументувала численні випадки катувань і жорсткого поведінки з боку Збройних сил РФ, що є порушенням заборони катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання, та воєнним злочином. Згідно з доповіддю, Збройні сили РФ завдавали жертвам сильного фізичного та морального болю і страждань під час ув'язнення в Україні. Деякі з видів поведінки включали зв'язування рук або одягання наручників, зв'язування ніг, зав'язування очей тканиною, скотчем або мішками, які одягали на голову, жорстоке та тривале побиття прикладами автоматів або кийками, ураження електричним струмом за допомогою електрошокерів, погрози страти або імітації страти та тривале перебування на холоді [3].

З огляду на це, особливо актуального значення набуває тематика, що стосується попередження і запобігання катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим людську гідність видам

поводження і покарання, а також відповідним нормативно-правовим актам, спираючись на які відповідні державні органи, організації, установи, громадські формування повинні здійснювати свою діяльність, що спрямована на попередження цих протиправних діянь.

Нааявність як у світі, так і в Україні систематичних і численних порушень прав людини і громадянина, серед яких значне місце посідають катування та жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поведження та покарання, зумовила необхідність вироблення і застосування на рівні світової спільноти і рівнях цивілізованих правових держав нормативно-правових актів, спрямованих на попередження цього ганебного для сучасного високорозвиненого суспільства явища. Виходячи з цієї необхідності як на міжнародному, так і на національному рівнях, ухвалено відповідні норми, що передбачають юридичну відповідальність за катування і мають превентивну спрямованість [4, С. 123].

Аналіз останніх досліджень та публікацій, на які спирається автор. З огляду на нинішню ситуацію в нашій державі, фактів порушення прав людини з кожним роком стає все більше. Особливе місце серед порушень прав людини та основоположних свобод займає злочин, що передбачений статтею 127 Кримінального кодексу України. Саме тому, тематика залишається актуальною донині серед науковців нашої держави. Так, І. Г. Богатирьов, В. К. Гришук, О. Г. Колб, В. В. Кончаковська, О. М. Костенко, Л. В. Левицька, О. А. Мартиненко, М. І. Мельник, О. Г. Михайлик, А. А. Музика, В. О. Навроцький, В. І. Осадчий, М. С. Пузирьов, Є. Л. Стрельцов, Г. Н. Телесніцький та інші науковці в своїх працях у галузі кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права досліджували дану проблематику.

Постановка завдання (формулювання мети статті). Метою статті є дослідження нормативно-правових актів національного та міжнародного права щодо попередження, запобігання та протидії порушенням прав людини в частині попередження катуванням та їх систематизація за відповідними класифікаційними ознаками.

Викладення основного матеріалу. Відповідно до статистичних даних – зареєстрованих кримінальних правопорушень та результатів їх досудового розслідування, з початку 2023 року обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді – 48; за 2022 рік – 47; за 2021 рік – 42 [5]. Отже, прослідковується незначна динаміка до зменшення кількості даного виду правопорушень. Однак, на нашу думку, ці статистичні дані є неточною та/або неповною інформацією, оскільки не про всі факти застосування катувань, особливо на тимчасово окупованих українських територіях стало відомо правоохоронним органам та загалу. Тому, доцільним є розподіл нормативно-правових актів щодо попередження та запобігання цього явища у суспільстві на групи, що допоможе ефективно їх проаналізувати та здійснити порівняльний аналіз із міжнародними нормативними актами.

З огляду на зазначене вище, пропонуємо здійснювати розподіл нормативно-правових актів на національному рівні та розглянемо їх окремі положення, в яких відображені основні засади щодо охорони прав і свобод людини і недопущення катувань та інших видів жорстокого поведження. Отже, нормативно-правові акти щодо попередження катувань в Україні можна поділити на такі три основні групи:

- 1) нормативно-правові акти загального характеру;
- 2) нормативно-правові акти, спрямовані на попередження катувань у сфері діяльності державних органів;
- 3) нормативні акти, спрямовані на попередження катувань у сфері діяльності інститутів громадянського суспільства.

До першої групи (нормативно-правових актів загального характеру) варто зарахувати такі, як Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закони України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини», «Про звернення громадян», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про правовий режим воєнного стану» та інші.

Друга група містить у собі Закони України «Про державну службу», «Про поліцію», «Про прокуратуру», «Про Конституційний Суд України», «Про Збройні Сили України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про попереднє ув'язнення» та інші.

Інші нормативно-правові акти, спрямовані на попередження катувань у сфері діяльності інститутів громадянського суспільства, зокрема Закони України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про національні меншини (спільноти) України», нами зараховано до третьої групи та інші.

Очолує низку нормативно-правових актів, що зараховано нами до першої групи – Конституція України, яка визначає і забезпечує основні права та свободи людини. Стаття 3 Конституції України зазначає: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Закріплені в Конституції України, ці норми є ознакою процесів демократизації в нашій країні. Розділ «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» (ст. 21–68) займає майже третину Основного Закону. Передбачені в ній права і свободи визнаються не лише за громадянами України, а й за іншими особами,

які проживають на її території (іноземцями, особами без громадянства тощо). Конституція України містить усі основоположні права, що проголошені в міжнародних документах. Так, ст. 28 визначає, що «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню». Дане положення відповідає кільком міжнародним документам, а саме Конвенції ООН проти катувань (ст. 2), Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 3), Міжнародному пакту про громадянські і політичні права (ст. 7).

Отже, катування є протиправним діянням, яке завдає шкоди здоров'ю людини, а тому є порушенням прав та свобод людини, які не мають виправдань за жодних обставин. З 1996 року, після ухвалення Конституції України, катування вже суспільством визначено як діяння протиправне, а пізніше, у 2001 році, Кримінальний кодекс України в статті 127 розділу II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» (нинішня редакція – примітка автора) виділяє катування як самостійний склад злочину та визначає: будь-яке умисне діяння, спрямоване на заподіяння особі сильного фізичного болю чи морального страждання, вчинене з метою примусити її чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати інформацію чи зізнання, або з метою покарати її чи іншу особу за дії, вчинені нею або іншою особою, чи у вчиненні яких вона або інша особа підозрюється, або з метою залякування її або інших осіб.

Стаття 101 Конституції України передбачає парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини та громадянина, покладаючи його здійснення на Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Тому в системі нормативних актів, спрямованих на захист людини від катувань, ми відводимо одне з найголовніших місць Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини» [6]. Статті 1 та 3 Закону наголошують на тому, що Уповноважений з прав людини захищає права та свободи людини і громадянина, що проголошені в Конституції України, Законах та інших міжнародних договорах та запобігає їх порушенням. Крім того, Закон також містить положення щодо прав Уповноваженого, серед яких є право перевірки стану дотримання встановлених прав та свобод людини і громадянина відповідними державними органами, у тому числі тими, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Уповноважений Верховної Ради з прав людини має право у будь-який час відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи відбування засудженими покарання та установи примусового лікування і перевиховання, психіатричні лікарні, опитувати осіб, які там перебувають, та отримувати інформацію щодо умов їх тримання, що є особливо важливим у попередженні катувань. Відповідно до Закону України «Про Уповноваженого з прав людини» омбудсмен має готувати щорічні доповіді про стан дотримання прав людини в Україні.

Дмитро Лубінець, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, у щорічній доповіді про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році зазначив, що «27 квітня 2022 року на запрошення Європейського Омбудсмена Емілі О'Райлі Уповноважений вперше взяв участь у конференції Європейської мережі Омбудсманів (ENO) «Роль омбудсманів у часи кризи». Колегам-омбудсманам було повідомлено про порушення основоположного права на життя громадян України військами окупанта – масові вбивства цивільного населення та обстріли неконвенційною зброєю населених пунктів та інфраструктури, катування мирних мешканців на тимчасово окупованих територіях України [3].

Одним із основних принципів конституційного та кримінального процесуального права є презумпція невинуватості, що також закріплена у ст. 11 Загальної декларації прав людини та ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. У Конституції України даний принцип закріплений у ст. 62 і передбачає, що особа вважається невинною у вчиненні злочину і не може зазнати кримінального покарання доти, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Тут доречно навести відомий приклад розгляду справи Європейського суду з прав людини (Рибіч (Ribitsch) проти Австрії), коли Суд ухвалив рішення про те, що не особа має доводити причетність поліції до факту фізичного впливу на неї, а, навпаки, поліція має довести, що вона непричетна до факту завдання тілесних ушкоджень Рибічу в той час, коли він перебував під контролем поліції [7].

Застосування катування працівниками правоохоронних органів України є порушенням ч. 2 ст. 11, п. 2 ч. 2 ст. 87 та ч. 2 ст. 606 Кримінально процесуального кодексу України, які забороняють під час кримінального провадження, отримання доказів, а також перед вирішенням питання про передачу засудженої особи для відбування покарання з України до іноземної держави остання має надати гарантії того, що засуджений не буде підданий катуванню жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню. Це твердження також закріплене у ч. 3 ст. 62 Конституції України, яка наголошує, що обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом, а також на припущеннях. Ще у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами України кримінально-процесуального законодавства, що регулювала повернення справ на додаткове розслідування» від 25 березня 1988 р. [8] зазначалося, що судам особливо увагу варто приділяти перевірі заяви про недозволені методи слідства. Коли під час судового розгляду з'ясується, що доводи підсудного про застосування до нього незаконних методів не позбавлені підстав, а проте суд не може їх перевірити,

справа підлягає поверненню на додаткове розслідування. Ухвалена на заміну цього документа нова постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства, що регулює повернення кримінальних справ на додаткове розслідування» № 2 від 11 лютого 2005 р. [9], звертає увагу судів на те, що висновки суду не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих із порушенням процесуального порядку збирання останніх, і що визнання обвинуваченим (підсудним чи засудженим) своєї вини має бути всебічно перевірене, на відміну від попередньої постанови, не вимагає, щоб у разі заяви обвинуваченого чи підсудного про застосування щодо нього незаконних методів розслідування справа направлялася на додаткове розслідування (п. 11).

Пряма вказівка на заборону катувань міститься в ухваленій Генеральною Асамблеєю ООН Декларації про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність поводження чи покарання [10], в якій така заборона формулюється, а саме кожна держава повинна систематично розглядати методи і практику ведення допиту та умови тримання під вартою і поводження з особами, позбавленими волі, на її території, з тим щоб не допускати будь-яких випадків катувань або інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання (ст. 6). Необхідно зазначити, що принципи Декларації охоплюють не лише статус затриманої, а й підозрюваної, обвинуваченої, засудженої чи відбуваючої покарання особи. З цього приводу на Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 р. була ухвалена Віденська декларація та Програма дій. В підрозділі 5 (Свобода від катувань) розділу «В» цього документа наголошується на необхідності захисту ув'язнених або затриманих осіб від катувань чи інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання [11].

Ґрунтуючись на нормах міжнародно-правових актів, законодавство України, зокрема Закон України «Про звернення громадян» [12], передбачає, що особа, права якої було порушено, може звернутися до відповідних інстанцій із скаргами та зверненнями. Метою згаданого Закону є регулювання питань реалізації громадянами України наданого їм Конституцією України права вносити в органи державної влади, об'єднання громадян відповідно до їх статусу пропозиції про поліпшення їх діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів. Це означає, що громадяни мають право звертатися зі скаргами та зверненнями з метою визнання і забезпечення їх соціально-економічних, політичних та особистих прав і правових інтересів. Кожен громадянин нашої держави може подати звернення. Закон чітко встановлює коло та права осіб, які можуть подати звернення, строки його подання тощо. Крім того, Закон наголошує на тому, що відповідний орган вирішує питання про відповідальність осіб, з вини яких було допущено порушення.

Крім Закону України «Про звернення громадян», на території нашої держави діє міжнародний договір, який також регулює право людини на захист своїх прав та свобод. Стаття 13 (Право на ефективний засіб правового захисту) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка наголошує: «Кожен, чий права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи». Хотілося б звернути увагу на те, що у зазначеному вище Законі йшлося про порушення прав і свобод людини, які викладені в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. До речі, ст. 3 Конвенції містить положення, яке забороняє катування, нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання.

Конституційні права та свободи людини і громадянина не можуть порушуватися ні за яких обставин, навіть під час надзвичайного стану, про що йдеться в Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану» [13]. Стаття 24 Закону визначає, що введення надзвичайного стану не може бути підставою для застосування катувань, жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання, для будь-яких обмежень права на життя, на свободу думки, совісті, релігії в розумінні цих прав і свобод, ухваленому в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та законах України. Отже, положення цього закону відображено і в положеннях Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 15), а саме: катування не дозволені ніколи, навіть під час надзвичайного стану. Контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах дії надзвичайного стану здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [14] (ст. 22) також наголошує, що введення воєнного стану не може бути підставою для застосування катувань, жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання. Це положення впливає із закріпленого в Конституції України положення (ч. 2 ст. 64), де зазначено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень, але ні в якому разі не можуть бути обмежені права, передбачені ст. 28 Конституції України, а саме неприпустимість катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність поводження чи покарання. Ці національні норми також ґрунтуються на міжнародних нормативних актах з єдиною відмінністю в тому, що Женевська конвенція про поводження з військовополоненими [15] не лише забороняє, а й розмежовує катування на види (фізичні та психологічні).

Із положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 15 «Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації») про те, що під час війни або іншої надзвичайної ситуації в державі, яка загрожує життю нації, будь-яка держава може вжити заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Концепцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, – за умови, якщо такі заходи не суперечать іншим її міжнародно-правовим зобов'язанням, формується висновок, що навіть під час надзвичайного стану в державі, не можуть застосовуватися катування. Ніякі надзвичайні обставини, накази чи розпорядження не можуть бути підставою для будь-яких незаконних дій по відношенню до людини. За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу особи несуть відповідальність згідно із законом.

Отже, міжнародними договорами передбачено, що кожна держава повинна визначити у національному законодавстві акти катування тяжким злочином. Криміналізація цього діяння слугує одним із юридичних способів охорони прав людини, оскільки не лише гарантує захист прав і свобод людини, але й захищає її від можливих посягань в майбутньому.

До другої групи *нормативних актів*, що можуть розглядатися як такі, що спрямовані на попередження катувань у сфері діяльності державних органів, насамперед зараховують Закон України «Про державну службу» [16]. Цей Закон регулює суспільні відносини, які охоплюють діяльність держави щодо створення правових, організаційних, економічних та соціальних умов реалізації громадянами України права на державну службу та визначає загальні засади діяльності, а також статус державних службовців, які працюють в державних органах та їх апараті. Згаданий закон визначає основні обов'язки державних службовців (ст. 10), серед яких визначальними є недопущення порушень прав людини і громадянина та додержання Конституції України та інших актів законодавства України. У разі невиконання службових обов'язків, що призвело до людських жертв або заподіяло значної матеріальної чи моральної шкоди громадянину, це є підставою для відсторонення державного службовця від виконання повноважень (ст. 72) або для притягнення його до цивільної, адміністративної чи кримінальної відповідальності згідно з чинним законодавством.

Дослідити роль поліції в системі державних органів щодо попередження катування допоможе Закон України «Про поліцію» [17]. Цим Законом визначено, що поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. У разі виявлення таких дій кожен поліцейський зобов'язаний негайно вжити всіх можливих заходів щодо їх припинення та обов'язково доповісти безпосередньому керівництву про факти катування та наміри їх застосування (п. 4 ст. 7).

Роль і місце прокуратури в системі державних органів щодо попередження катувань в Україні визначає Закон України «Про прокуратуру». Згідно з Законом України «Про прокуратуру» на неї покладається не лише підтримання державного обвинувачення в суді, але й представництво інтересів громадянина в суді у випадках, визначених законом [18].

У системі державних органів щодо утвердження та забезпечення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина визначальну роль відіграє Закон України «Про Конституційний Суд України» [19]. Цей Закон проголошує, що Конституційний Суд України – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні, завданням якого є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України (ст. 1). Його діяльність ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, рівноправності суддів, гласності, повноти і всебічності розгляду справ та обґрунтованості ухвалених ним рішень і висновків (ст. 2).

До повноважень Конституційного Суду України щодо попередження катувань належить вирішення питань про відповідність Конституції України чинним міжнародним договорам України або тим міжнародним договорам, які вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість. Такі положення мають важливе значення, оскільки деякі міжнародно-правові акти, такі, наприклад, як Європейська конвенція з прав людини (1950 р.) та Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987 р.), були ратифіковані Україною ще до того, як катування було визнано самостійним складом злочину та визначено вид та міра покарання за нього.

На дотримання принципів верховенства права, законності та гуманності, поваги до людини, її конституційних прав і свобод та забезпечення державного соціально-економічного та соціально-правового захисту громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України, а також членів їх сімей спрямовує Закон України «Про Збройні Сили України» [20]. Цей закон віддзеркалює положення інших законодавчих актів України, зокрема таких, як Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану». І тому в ч. 7 ст. 1 зазначається, що ніякі надзвичайні обставини, накази чи розпорядження командирів не можуть бути підставою для будь-яких незаконних дій. За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу військовослужбовці несуть відповідальність згідно із законом. Це положення також закріплене і в Конституції України, яка передбачає (ст. 60) настання юридичної відповідальності за віддання і виконання

явно злочинного розпорядження чи наказу. Якщо такий наказ чи розпорядження надходить, то ніхто не зобов'язаний його виконувати. Таке формулювання досить широке, не конкретизоване, у тому числі й щодо застосування катувань. Водночас Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання конкретизує абсолютну заборону катувань: «навіть якщо вам наказують» (ст. 2). Отже, міжнародні нормативно-правові акти чітко встановлюють заборону катувань, на відміну від українського законодавства, а саме закону України «Про Збройні Сили України» та інші нормативно-правові акти, які забороняють лише «будь-які незаконні дії».

Кожен закон тією чи іншою мірою охоплює права людини в цілому. Серед них не становить винятку Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [21]. Цей законодавчий акт встановлює, що сама оперативно-розшукова діяльність ґрунтується на принципах верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини.

До *третьої групи* нормативно-правових актів, спрямованих на попередження катувань у сфері діяльності інститутів громадянського суспільства, варто зарахувати, насамперед, Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [22]. Маючи на увазі саме попередження катування та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки і покарання, законодавчий акт, що згадується, встановлює, що біженець не може бути висланий або примусово повернутий до країн, де його життю або свободі загрожує небезпека через його расу, віросповідання (релігію), національність, громадянство (підданство), належність до певної соціальної групи або політичні переконання. Перша частина ст. 3 Закону «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» відповідає ст. 3 Конвенції ООН проти катувань: «Жодна державна партія не висилатиме, повертатиме або видаватиме особу до іншої держави, якщо є суттєві підстави вважати, що вона може зазнати катувань». Проте це положення не поширюється на біженця, засудженого в Україні за вчинення тяжкого злочину. Згаданий Закон відповідає також основним положенням, викладеним у Конвенції про статус біженців, ухваленій 28 липня 1951 р. в Женеві Конференцією повноважних представників з питання про статус біженців і апатридів, скликаній ООН [23].

Завданням Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [24] є визначення правового статусу іноземців в Україні, закріплення основних прав, свобод та обов'язків іноземних громадян та осіб без громадянства, які проживають або тимчасово перебувають в Україні, і встановлення порядку вирішення питань, пов'язаних з їх в'їздом в Україну або виїздом з України, в тому числі й запобігання щодо них катування. Закон (п. 3 ч. 1 ст. 31) також зазначає про заборону щодо примусового повернення чи примусового видворення або видачі чи передачі іноземця та особи без громадянства, де їм загрожує смертна кара або страта, катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поведінки чи покарання.

Крім того, Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» [25] чітко встановлює (п. 3 ст. 3), держава гарантує особам, які належать до національних меншин (спільнот), захист їхніх прав, свобод та охоронюваних законом інтересів відповідно до закону.

До цієї групи документів, що мають запобіжну спрямованість проти порушень прав і свобод людини, у тому числі і від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання, можуть бути також зараховані й інші нормативно-правові акти. В контексті даного дослідження, були розглянуті лише ті, що забезпечують реалізацію прав і свобод людини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Відповідно до зазначеного вище, механізм забезпечення прав людини в Україні, в тому числі у сфері попередження та запобігання катуванням, визначається основними його елементами – нормативним та інституційним. Саме тому, нами виділено основні «блоки» внутрішньодержавних нормативно-правових актів, якими встановлено абсолютне право людини не бути підданою катуванням, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поведінку або покаранню. Також визначено міжнародні договори, які стали передумовою для ухвалення національного законодавства в частині попередження, запобігання та протидії катуванням в Україні.

Список використаної літератури:

1. Російський наступ на релігійну свободу в Україні. Дослідження, аналітика та рекомендації / За заг. ред. О.В. Зайця, М.С. Васіна. – К. : Пугач О.В., 2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://irf.in.ua/files/publications/2022.09-IRF-Ukraine-report-UKR.pdf>.
2. Independent International Commission of Inquiry on Ukraine – Note by the Secretary-General [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ohchr.org/en/documents/reports/a77533-independent-international-commission-inquiry-ukraine-note-secretary>.
3. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf>.
4. Катеринчук К.В. Кримінально-правові та кримінологічні заходи запобігання катуванню : дис. ... к.ю.н : 12.00.08 / К.В. Катеринчук. – Київ, 2009. – 239 с.

5. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування / Офіс Генерального прокурора [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
6. Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини : Закон України / Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Ribitsch c. Autrche від 4 грудня 1995 року. Серія А, № 336, п. 34. – С. 25–26.
8. Про застосування судами України кримінально-процесуального законодавства, що регулює повернення справ на додаткове розслідування : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 25.03.1988 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-88#Text>.
9. Про практику застосування судами України законодавства, що регулює повернення кримінальних справ на додаткове розслідування : Постанова Пленуму Верховного Суду України. № 2 від 11 лютого 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va002700-05#Text>.
10. Декларація про захист усіх осіб від катування та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання» : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 09.12.1975 р. № 3452 (XXX) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ips.ligazakon.net/document/MU75010R>.
11. Віденська декларація та Програма дій від 25 червня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakononline.com.ua/documents/show/167623_167623.
12. Про звернення громадян : Закон України / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
13. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України / Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – Ст. 176.
14. Про правовий режим воєнного стану : Закон України / Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 28. – Ст. 250.
15. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. / Організація Об'єднаних Націй (ООН). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
16. Про державну службу : Закон України / Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 4. – Ст. 43.
17. Про поліцію : Закон України / Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
18. Про прокуратуру : Закон України / Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.
19. Про Конституційний Суд України : Закон України / Відомості Верховної Ради. – 2017. – № 35. – Ст. 376.
20. Про Збройні Сили України : Закон України / Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст. 108.
21. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України / Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
22. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України / Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 16. – Ст. 146.
23. Конвенція про статус біженців від 28.07.1951 р. / Міжнародний документ ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_011.
24. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України / Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19–20. – Ст. 179.
25. Про національні меншини (спільноти) України : Закон України № 2827-IX від 13.12.2022 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>.

References:

1. Zaitsia, O.V. and Vasina, M.S. (ed.) (2022), *Rosiiskyi nastup na relihiinu svobodu v Ukraini. Doslidzhennia, analityka ta rekomendatsii*, Vyd. Puhach, O.V., K., [Online], available at: <https://irf.in.ua/files/publications/2022.09-IRF-Ukraine-report-UKR.pdf>
2. «Independent International Commission of Inquiry on Ukraine – Note by the Secretary-General», [Online], available at: <https://www.ohchr.org/en/documents/reports/a77533-independent-international-commission-inquiry-ukraine-note-secretary>
3. «Shchorichna dopovid pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini u 2022 rotsi», [Online], available at: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf>
4. Katerynychuk, K.V. (2009), *Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zakhody zapobihannia katuvanniu*, Ph.D. Thesis of dissertation, 12.00.08, Kyiv, 239 p.
5. Ofis Heneralnoho prokurora, *Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia*, [Online], available at: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
6. Verkhovna Rada Ukrainy (1998), *Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady z prav liudyny*, Zakon Ukrainy No. 20, St. 99, [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Ribitsch c. Autrche vid 4 hrudnia 1995 roku, serii A, No. 336, s. 25–26, p. 34.
8. Plenum Verkhovnoho Sudu Ukrainy (1988), *Pro zastosuvannia sudamy Ukrainy kryminalno-protsesualnoho zakonodavstva, shcho rehuliue povnennia sprav na dodatkove rozsliduvannia*, Postanova No. 3 vid 25.03.1988, [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-88#Text>
9. Plenum Verkhovnoho Sudu Ukrainy (2005), *Pro praktiku zastosuvannia sudamy Ukrainy zakonodavstva, shcho rehuliue povnennia kryminalnykh sprav na dodatkove rozsliduvannia*, Postanova No. 2 vid 11 liutoho 2005, [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va002700-05#Text>
10. Heneralna Asambleia OON (1975), *Deklaratsiia pro zakhyst usikh osib vid katuvannia ta inshykh zhorstokyykh, nelidskykh abo prymyzhuiuchykh hidnist vydiv povodzhennia ta pokarannia*, Rezoliutsiia vid 09.12.1975 r. No. 3452 (XXX), [Online], available at: <https://ips.ligazakon.net/document/MU75010R>

11. *Videnska deklaratsiia ta Prohrama dii vid 25 chervnia 1993 r.*, [Online], available at: https://zakononline.com.ua/documents/show/167623__167623
12. Verkhovna Rada Ukrainy (1996), *Pro zvernennia hromadian*, Zakon Ukrainy No. 47, St. 256.
13. Verkhovna Rada Ukrainy (2000), *Pro pravovyi rezhym nadzvychainoho stanu*, Zakon Ukrainy No. 23, St. 176.
14. Verkhovna Rada Ukrainy (2015), *Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu*, Zakon Ukrainy No. 28, St. 250.
15. Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii (OON) (1949), *Pro povodzhennia z viiskovopolonenyi*, Zhenevska konventsia vid 12.08.1949 r., [Online], available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
16. Verkhovna Rada Ukrainy (2016), *Pro derzhavnu sluzhbu*, Zakon Ukrainy No. 4, St. 43.
17. Verkhovna Rada Ukrainy (2015), *Pro politsiiu*, Zakon Ukrainy No. 40–41, St. 379.
18. Verkhovna Rada Ukrainy (2015), *Pro prokuraturu*, Zakon Ukrainy No. 2–3, St. 12.
19. Verkhovna Rada Ukrainy (2017), *Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy*, Zakon Ukrainy No. 35, St. 376.
20. Verkhovna Rada Ukrainy (1992), *Pro Zbroini Syly Ukrainy*, Zakon Ukrainy No. 9, St. 108.
21. Verkhovna Rada Ukrainy (1992), *Pro operatyvno-rozshukovu diialnist*, Zakon Ukrainy No. 22, St. 303.
22. Verkhovna Rada Ukrainy (2012), *Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuiut dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu*, Zakon Ukrainy No. 16, St. 146.
23. *Konventsia pro status bizhentsiv OON* (1951), Mizhnarodnyi dokument 28.07.1951 r., [Online], available at: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_011
24. Verkhovna Rada Ukrainy (2012), *Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva*, Zakon Ukrainy No. 19–20, St. 179.
25. Verkhovna Rada Ukrainy (2022), *Pro natsionalni menshyny (spilnoty) Ukrainy*, Zakon Ukrainy No. 2827-IX vid 13.12.2022 r., [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>

Katerynychuk K., Lehan I.**Legal framework for the prevention of torture: national and international levels**

Abstract. The article examines the global problems of our time related to the implementation and protection of human and civil rights and freedoms in Ukraine. The authors conducted a comprehensive analysis of national legislation and international treaties that influence the implementation of human rights. It is established that the European integration path chosen by Ukraine and the desire to implement the assistance of our state in the world and European communities requires the harmonization of national legislation in accordance with the provisions of international legal acts.

The article defines that the topic of prevention and avoidance of torture, as well as other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, is becoming relevant in the current conditions. In addition, the study focused on normative legal acts, based on which the relevant state bodies, organizations, institutions, and public formations should carry out their activities to prevent these illegal acts. In Ukraine, the problem of ensuring human rights and freedoms in the current conditions is of particular importance, because the institution of restriction of human rights and freedoms, since the military invasion of the Russian Federation, occupies a prominent place among other legal institutions. Examples of judicial practice of the European Court of Human Rights in the field of protection from torture are described and analyzed.

The authors have shown that the right to prohibit torture, inhuman or degrading treatment or punishment, is a basic international standard and is recognized as a crime by the entire civilized international community. The article analyzes international legal instruments, provisions of the Constitution of Ukraine and domestic legislation for their compliance with international treaties in this aspect.

Keywords: torture; human rights; Ukrainian legislation; prevention; avoidance.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2023.